

Jacek Jan Pawlik
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Katedra Filozofii i Antropologii

MIEJSCOWOŚĆ AGOËNYIVÉ WOBEC DYNAMIKI ROZWOJU METROPOLII LOMÉ

Abstract

African towns have been developing quite rapidly in the course of the last decades, especially since individual countries became independent states. The capital city of Togo, Lomé, is no exception. Its somewhat chaotic growth, however, with extensive suburbs spreading ever further from the city proper, renders communication between them problematic. The economic and social advantages of the city centre increasingly fail to offset losses incurred on account of the need to commute between the centre and the peripheries. Hence many city districts are being transformed, to a large degree, into self-sufficient "islands" in the city archipelago. The case study of the present article, the town of Agoènyivé, lies in the close vicinity of Lomé. Research on the demographic, political and social factors accompanying the development of Lomé indicates that they do not create particularly favourable conditions for a potential transformation of the city into an urban archipelago. In fact, the case study indicates the opposite: since the city centre expands, Agoènyivé becomes less peripheral.

Key words: urban anthropology, Togo, Lomé, urban development, centre-periphery

W ostatnich kilkudziesięciu latach zauważa się gwałtowny rozwój miast afrykańskich, przy czym Lomé nie stanowi wyjątku. Wraz z dość chaotycznym rozwojem przestrzeni miejskiej odległości pomiędzy poszczególnymi dzielnicami rosną do tego stopnia, że przepływ peryferie-centrum staje się problemem. Ekonomiczno-społeczna siła przyciągania centrum jest niewystarczająca, aby zrekompensować straty wynikające z przemieszczania. Stąd poszczególne dzielnice stają się w dużym stopniu samowystarczalnymi wyspami na miejskim archipelagu. Artykuł analizuje rozwój miejscowości Agoènyivé położonej w bliskim sąsiedztwie Lomé, stolicy Togo, jako przykład możliwej „archipelagizacji” przestrzeni miejskiej. Z przeprowadzonych badań wynika, że czynniki demograficzne, polityczne i społeczne, właściwe dynamice rozwoju Lomé, nie sprzyjają „archipelagizacji”. W przypadku badanej miejscowości zauważa się ponadto proces odwrotny, a mianowicie ze względu na przesunięcie się centrum miasta traci ona status peryferii.

Słowa kluczowe: antropologia miasta, Togo, Lomé, rozwój miasta, centrum-peryferia

W ramach antropologii miasta dzielnica jest uprzywilejowanym przedmiotem badań. Nie oznacza to bynajmniej, że inne jednostki przestrzenne, takie jak dom, arterie czy punkty newralgiczne, są niedoceniane. Jednak z punktu widzenia antropologii dzielnica jawi się jako miejsce zamieszkania wspólnoty, którą łączą relacje sąsiedztwa i więzy bliskości. Konsekwencjami zamieszkiwania blisko siebie są: współpraca, spójność, solidarność i pewna homogeniczność, które cechują życie codzienne mieszkańców. Często są one efektem konieczności podejmowania działań, które uczynią znośnym życie nawet w bardzo trudnych warunkach.

Antropolog podejmuje zwykle badania specyficznych grup społecznych wyodrębnionych na zasadzie przynależności etnicznej, zawodowej lub wspólnych interesów, studiując ich rozmieszczenie i funkcjonowanie w przestrzeni miejskiej. Takie postępowanie badawcze nie zawsze uwzględnia specyfikę przestrzeni zurbanizowanej i w rzeczywistości ogranicza się do uprawiania antropologii w mieście¹. Antropologia miasta w ścisłym sensie traktuje swój teren badań jako całość mającą wymiar geograficzny, ekonomiczny i społeczny, zgłębiając życie mieszkających tam ludzi z perspektywy „miejskości”, spychając na plan dalszy ich specyficzne tożsamości. Używając metafory zaczerpniętej z biologii, miasto można uznać za ciało złożone z dzielnic – tkanek, na które z kolei składają się domostwa stanowiące komórki organizmu. Wszystko połączone jest arteriami, które można porównać do naczyń krwionośnych, zaś tętniące życiem centrum miasta uznać za jego serce. Choć dom i rodzina stanowi minimalną jednostkę przestrzenno-społeczną, dla antropologii miasta szczególnie znacząca jest dzielnica, która przez wzajemne relacje mieszkańców oraz ich stosunek do społeczności pozostałych dzielnic, zdobywa specyficzną tożsamość zgodnie z kryterium czasu powstania, bezpieczeństwa, żywienia i bogactwa².

Stolica Togo, Lomé, jest przykładem „chaosu urbanistycznego”, interesującym jednak dla antropologii ze względu na spontaniczny i w niewielkim stopniu kontrolowany rozwój miasta. Lomé nie daje się zaliczyć do grupy nowych miast, w których w sposób arbitralny tworzy się dzielnice z planowaną zabudową, gdzie osiedla powstają na zasadzie odgórnie prowadzonej parcelacji ziemi. W tym przypadku nigdy nie podjęto masowego, planowego podziału gruntów. Dzielnice są heterogeniczne, przestrzennie zróżnicowane, co czasem jest pozostałością wchłonięcia przez miasto istniejących na tym terenie wiosek. Niemniej, spełniają one istotną rolę w procesie identyfikacji mieszkańców nie tylko w wymiarze przestrzennym, ale też w wymiarze społecznym i politycznym. W Lomé dzielnica jest istotnym przedmiotem obserwacji. Jest zarówno przestrzenią tożsamości i bliskości (sąsiedztwa), jak przestrzenią działań organizacji politycznych i społecznych. Fakt ten stał się szczególnie widoczny w czasie niepokojów politycznych na początku lat 90. XX wieku, będących powodem polaryzacji dzielnic i stygmatyzacji niektórych z nich.

Z perspektywy czasoprzestrzeni rozwój miasta daje się śledzić na podstawie powstawania coraz to nowych dzielnic powiększających jego terytorium. Rozwój przestrzenny Lomé hamuje od południa Ocean Atlantycki, od zachodu zaś granica państwowa z Republiką Ghany, będąca jednocześnie granicą miasta. Zatem jego rozwój dokonuje się w kierunku północno-zachodnim, północnym i wschodnim, wzdłuż głównych osi dróg prowadzących do wnętrza kraju. Granice gminy Lomé (*commune Lomé*) wyznaczono w roku 1973. Podzielono ją wówczas na pięć okręgów, obejmujących nierówną liczbę dzielnic: na przykład okręg pierwszy obejmuje „stare” Lomé i jest najmniejszy, a okręg drugi, leżący w północno-wschodniej części miasta, jest największy i najludniejszy (41% populacji). Zgodnie ze spisem ludności z listopada 2010 roku, gmina Lomé liczy 837 437 mieszkańców³, nie obejmuje ona jednak całej aglomeracji. Obecnie coraz częściej mówi się o tzw. Wielkim Lomé (*Grand Lomé*), w skład które-

¹ Dyskusja na temat relacji antropologii w mieście a antropologią miasta zobacz: Pobłocki 2011, s. 86–88; Hannerz 2006, s. 335–346.

² Garvais-Lambony 1994, s. 309–310.

³ Bureau Central du Recensement 2011, s. 11.

go wchodzi, obok gminy miejskiej, pięć sąsiadujących gmin podmiejskich (*cantons*): Baguida, Agoènyivé, Togblékopé, Aflao Sagbado, Sanguéra i Légbassito.

Przedmiotem artykułu jest gmina Agoènyivé, znajdująca się na tzw. północnym szlaku (droga narodowa nr 1), prowadzącym z Lomé przez całe Togo do krajów Sahelu (Burkina Faso, Niger, Mali). Choć bezpośrednio graniczy z gminą Lomé, oddalona jest o dwanaście kilometrów od centralnego punktu odniesienia przestrzeni miejskiej, jakim jest usytuowane nieopodal linii brzegu oceanu Wielkie Targowisko (Assigame). Na przykładzie Agoènyivé⁴ pragnę przedstawić złożony proces rozwoju dzielnic peryferyjnych oraz postawić pytanie o ewentualną „archipelagizację”⁵ przestrzeni miejskiej. Co wpłynęło na gwałtowny rozwój tej dzielnicy? Jaka jest w praktyce życia codziennego relacja dzielnic peryferyjnych Lomé do centrum? Jakie czynniki sprzyjają „archipelagizacji” peryferii, a jakie ją hamują?

1. Podmiejski obszar wiejski

Lomé jest typową metropolią zachodnioafrykańską usytuowaną na wybrzeżu Zatoki Gwinejskiej, miastem powstałym pod koniec XIX wieku jako centrum handlowe, leżące blisko granicy z ówczesną Kolonią Brytyjską Złotego Wybrzeża. Jego dogodne położenie na wybrzeżu oceanu oraz na styku dróg prowadzących do interioru Togo zostało dostrzeżone przez niemieckie władze kolonialne, które w roku 1897 przeniosły tam stolicę kolonii, determinując tym samym przyszłość miasta. W ciągu niewiele ponad stu laty Lomé przemieniło się z osady kupieckiej w milionową metropolię wchłaniającą systematycznie okoliczne wioski. Dużą rolę w tym rozwoju odegrało otwarcie na świat zewnętrzny przez budowę mola (1900), a następnie portu morskiego (1968) oraz międzynarodowego lotniska. Z drugiej strony w Lomé zbiegają się trzy linie kolejowe prowadzące na wschód, północ i północny-zachód. Dziś dwie z nich są nieczynne i transport odbywa się wyłącznie drogami asfaltowymi. Lomé, z początku centrum handlowe, obok kupców i ludzi interesu przyciągało urzędników administracji państwowej, nauczycieli, lekarzy, prawników, a przede wszystkim robotników. Także skupisko inteligencji jest tu tak wielkie, że śmiało można zawyrokować stwierdzenie, iż przeważająca część ludzi wykształconych Togo mieszka w Lomé.

Rozwój terytorialny Lomé pokrywa się z obszarem dawnych wiosek zamieszkałych przez lud Ewé. Zgodnie z tradycją ludność autochtoniczna przybyła na te ziemie z Notsé z końcem XVI wieku, w czasach prześladowań króla Agokoli. Legenda głosi, że liczni uciekinierzy opuścili wtedy miasto-fortecę Notsé, udając się w kierunku południowym. Po krótkim postoju w Game rozdzielili się według pokrewieństwa lineazowego na trzy grupy. Jedna z nich udała się w kierunku południowym, w stronę oceanu, i osiedliła w wioskach rozproszonych na wybrzeżu. Z pewnością panowanie Agokoli miało istotny wpływ na dzieje tak obszaru jak epoki i wspomnienie o nim pozostaje wśród Ewé żywe. Uznaje się go za główną przyczynę różnych fal migracyjnych wychodzących z Notsé. Sam fakt uwięzienia ludu Ewé w Notsé uznaje się jednak za legendę. Nie była to również jednorazowa ucieczka, ale rozprzestrzenianie się ludności kilkoma

⁴ W latach 1991–1992 autor mieszkał w miejscowości Agoènyivé, zaś w 2008 i 2011 prowadził badania terenowe na terenie Wielkiego Lomé.

⁵ „Archipelagizacja” – proces niezależnego funkcjonowania poszczególnych dzielnic miasta z minimum relacji do centrum i do innych dzielnic.

falami migracyjnymi, trwające przez cały wiek XVII. Spośród powstałych na wybrzeżu osiedli Ewé ważną rolę odgrywało Bé⁶.

Agoènyivé (dosł. „pastwisko, na którym pasie się bydło”⁷) jest jedną z wiosek założonych przez Ewé w regionie wybrzeża. Na tym obszarze gleba jest piaszczysto-gliniasta i należy do stosunkowo urodzajnych. Istotnym jednak problemem jest niewielka ilość opadów deszczu. Mieszkańcy byli przede wszystkim rolnikami uprawiającymi głównie kukurydzę, maniok i warzywa oraz hodowcami bydła. W roku 1970 gmina Agoènyivé liczyła 2 962 mieszkańców, co przy powierzchni 51 km² oznacza gęstość zaludnienia 58 mieszkańców na km². Do lat 90. XX wieku Agoènyivé było głównie gminą rolniczą⁸. Jako miejscowość leżąca tuż pod Lomé stanowiło strefę przejściową ze wsi do miasta. Świadczy o tym znaczenie głównego targowiska gminy (Assiyeye), które do dzisiaj jest ważnym miejscem skupu produktów rolnych pochodzących z okolicznych wiosek.

Oddalenie od centrum Lomé powodowało, że badana gmina zachowywała rytm życia wioskowego: praca w polu, dni targowe, kult niedzielny dla chrześcijan i obligatoryjne, połączone z tańcem i procesjami ceremonie dla wyznawców vodun. Trudna szczególnie w porze deszczowej dostępność siedlisk i osiedli stwarzała poczucie bezpieczeństwa i spokoju. Jedynym wyłomem w przestrzeni wioskowej była asfaltowa droga wiodąca z Lomé na północ kraju, wzdłuż której powstały gmachy użyteczności publicznej: szkoły, świątynie, ośrodek zdrowia, stadion sportowy oraz bardzo liczne instytucje handlowe. Kiedyś ożywienie wzbudzał przejeżdżający dwa razy dziennie pociąg, który przyciągał obnośnych kupców. Dziś tę linią kolejową używają prawie wyłącznie nieliczne pociągi towarowe.

Administracyjnie Agoènyivé jak każda z dziewięciu gmin województwa (*préfecture*) nienależących do stołecznego miasta, podlega tradycyjnej władzy. Miejscowy wódz/król jest pośrednikiem między ludnością a urzędem wojewody. Ponadto do kompetencji owego (*chef-canton*) należy m.in. rozstrzyganie w sprawach dotyczących zwyczajowych związków małżeńskich oraz potwierdzanie legalności zakupu ziemi.

Solidarność autochtonicznej ludności gminy podkreślały: przynależność etniczna, wspólny język oraz własność ziemi. Warto wspomnieć raport Alaina Marie’ego, który w roku 1987 tak pisał o Bassadji – jednej z dzielnic Lomé, położonej nieopodal centrum miasta i zachowującej elementy swej wioskowej przeszłości: „Bassadji nie utraciło fizjonomii wioski w mieście. [...] Obserwacja życia codziennego w Bassadji potwierdza to, że dobrze się tam żyje; wspólnota, gdzie prawie wszystkie usługi są zapewnione, gdzie wypełniane są wszystkie wymagania życia społecznego. Stąd wychodzi się rzadko, a jak tylko kończy się dzień, ci, którzy pracują poza dzielnicą, ‘w Lomé’ – mówi się, wracają bez zwlekania, podczas gdy inni, rzemieślnicy, lokalni kupcy, starzy, kobiety i dzieci opuszczają dzielnicę bardzo rzadko”⁹. Opis ten pokazuje więzy, jakie łączą mieszkańców. Bassadji należy do tych dzielnic, które jeszcze dzisiaj odznaczają się stosunkowo homogeniczną strukturą ludności pochodzącej z autochtonicznej grupy Ewé.

Dla mieszkańców Agoènyivé wyjazd do Lomé w sprawach administracyjnych lub na duże zakupy był czymś wyjątkowym. Wzdłuż głównej drogi asfaltowej prowadzącej na północ do-

⁶ Gayibor 1997, s. 188–191.

⁷ Garvais-Lambony 1994, s. 376.

⁸ Lare 2010, s. 75; Lare 2008, s. 2–3.

⁹ Marie 1987, s. 180–181.

minowała zabudowa zwarta typu nowoczesnego. Tam koncentrowała się aktywność handlowa i usługowa miejscowości. Poza tym wąskim pasem rozsiane były domostwa typu tradycyjnego, domy zbudowane z gliny, czasem kryte słomą, otoczone parkanem z gałęzi palmowca. Pomiędzy siedliskami rozciągały się pola uprawne. Wspomnieć należy, że na terenie gminy, poza przecinającą ją szosą państwową nr 1, nie było żadnej utwardzonej drogi¹⁰.

W latach 70. XX wieku południowa część Agoènyivé, leżąca w bezpośrednim sąsiedztwie granic miasta, stała się swoistą strefą przemysłową. Otworzono browar (Brasserie du Bénin), fabrykę produktów spożywczych (LUDO) oraz olejarnię. Ponadto prowadziły tu działalność Centrum Budownictwa (CCL) – mające na celu udoskonalanie produkowanych lokalnie materiałów budowlanych, przedsiębiorstwo transportowe Togo Route oraz magazyny i hurtownie¹¹. Powstanie zakładów pracy w pobliżu Agoènyivé przyciągnęło pracowników, którzy zaczęli osiedlać się na terenie gminy.

Powoli rozpoczął się proces narastania wokół rdzenia wioskowego przestrzeni zurbanizowanej. Istotną rolę odgrywały tu zasady nabywania gruntów, koncentrujące się wokół trzech osób: „właściciela” (szefa) ziemi, jego piśmiennego pełnomocnika oraz geodety. Badania prowadzone przez Emile’a Le Brisa pokazują, że strategię właścicieli ziemi były w tym czasie zróżnicowane. Jedni opierali się sprzedaży, odwołując się do wielowiekowej tradycji. Inni starali się zaadoptować do nowej sytuacji, czerpiąc ze sprzedaży ziemi niebywałe korzyści. Zdarzało się również, że „napór” miasta dosłownie rozsadzał strukturę wioskową¹². Chaotyczne zazębianie się wiejskiego i miejskiego stylu zamieszkania na wielu kilometrach nie pozwalało na rozwój infrastruktury ani na zapewnienie usług.

2. Dzielnica „sypialnia”

Od lat 90. XX wieku Agoènyivé, podobnie jak inne dzielnice peryferyjne Lomé, przeżywa gwałtowny rozkwit. Nie chodzi tu jedynie o naturalne powiększanie się miasta wraz z napływem ludności z różnych regionów kraju, ale o wpływ pewnych czynników zewnętrznych, przyspieszających ten rozwój. Na początku lat 90. miał tu miejsce brzemienny w skutki kryzys społeczno-polityczny. Pod wpływem zmian w Europie Środkowo-Wschodniej, wraz z wprowadzeniem w Togo systemu wielopartyjnego, wzmożono próby przełamania monopolu władzy panującego od 1967 roku prezydenta i jego partii, będącej w latach 1969–1990 jedyną partią polityczną w kraju. W wyniku prowokacji politycznych sprawującej *de facto* władzę armii, w Lomé wybuchły zamieszki, które pociągnęły za sobą wiele ofiar ludzkich i poważne straty materialne. Miasto, uchodzące za wyjątkowo spokojne, utraciło opinię bezpiecznego. Ogłaszana często niespodziewanie godzina policyjna, terror, barykadowanie dróg itd. zakłócało życie codzienne. Co więcej, uwidocznił się podział na dzielnice wierne „starej” władzy oraz dzielnice opozycji. Do pierwszej grupy należały przede wszystkim dzielnice nowego zasiedlenia, o przeważającej liczbie mieszkańców pochodzących z północy kraju, ojczyzny rządzącego prezydenta, położone w północnej części miasta. Jako przykład takiej dzielnicy wymieniano najczęściej Doumasséssé

¹⁰ Utwardzanie dróg na terenie gminy rozpoczęło się zaledwie kilka lat temu.

¹¹ Dziś, poza browarem i częścią Centrum Budownictwa, wszystkie inne jednostki przemysłowe i hurtowe zostały zamknięte. Zob. Biakouye 2007, s. 158–159.

¹² Le Bris 1998, s. 331.

(Adewi). Do drugiej grupy zaliczały się dzielnice zamieszkałe w przeważającej mierze przez ludność autochtoniczną Ewé, położone w południowej, tzw. „starej” części miasta, z których za bastion opozycji jest do dzisiaj uznawana dzielnica Bé. Barykady, palenie opon samochodowych na ulicach, ciągłe starcia między zwaśnionymi ugrupowaniami – wszystko to sprawiło, że życie zwykłych ludzi stało się nie do zniesienia. Ponadto zniknęła solidarność wspólnot dzielnicowych i odżyły dotychczas mało znaczące różnice etniczne.

W kontekście powtarzających się w centrum krzyków i strzałów z broni palnej, dymów pożarów, mordów, grabieży i utrudnień w komunikacji, dzielnice peryferyjne jawiły się jako oazy spokoju i bezpieczeństwa. W uśpionym czasem kilka miesięcy mieście nagle wybuchały zamieszki. Kiedy informacja o tym rozchodziła się po Lomé, zamykano sklepy i zakłady usługowe, a ludzie w atmosferze lęku i podniecenia pośpiesznie udawali się do domów. W tym samym czasie na peryferiach miasta życie toczyło się w najlepsze, jakby walka o wpływy polityczne w centrum miasta nie miała żadnego znaczenia. W konsekwencji tych doświadczeń wielu mieszkańców Lomé zdecydowało się przeprowadzić poza miasto, na peryferie. Dla wielu z nich było to zwieńczenie długiego procesu, który zaczął się wiele lat wcześniej przybyciem do stolicy i mieszkaniem u krewnych w okresie poprzedzającym znalezienie pracy. Kolejnym krokiem po zapewnieniu stałych dochodów jest zazwyczaj wynajęcie własnego lokum, założenie rodziny i poczynienie oszczędności, pozwalających zrealizować pragnienie „bycia u siebie” przez zakupienie kawałka ziemi i wybudowanie domu. Większość mieszkańców Agoènyivé jest posiadaczami własnego domu.

Będąc przedmieściami metropolii, miejscowości takie jak Agoènyivé stają się pierwszymi miejscami zatrzymania przybywających z głębi kraju nowych imigrantów. Z jednej strony znajdują tam oni dogodne warunki zamieszkania u krewnych, z drugiej zaś ceny wynajmu mieszkań są o wiele niższe niż w centrum miasta. A więc naturalny napływ ludności na peryferie, ze względu na bezpieczeństwo i dostępność ziemi pod zabudowę, pomnażają przybysze z głębi kraju szukający wsparcia u swoich krewnych. Jak wspomniano, kryzys społeczno-polityczny lat 90. XX wieku uwydatnił różnice etniczne i nasilił homogenizację terytorialną poszczególnych grup. Wyboru rezydencji nie dokonuje się już wyłącznie w trosce o znalezienie się „u siebie w domu”, ale raczej zgodnie z pragnieniem pozostania „między swoimi”. Ludzie preferują mieszkanie blisko swoich pobratymców, aby podtrzymać osłabione życiem w mieście więzy solidarności¹³. Ze względu na dostępność ziemi pod parcelację i dogodne położenie u bram metropolii, Agoènyivé w krótkim czasie przyciągnęło masy nowych mieszkańców. W miejscowości, w której w 1970 roku mieszkało niecałe trzy tysiące ludzi, dziś żyje około 150 tysięcy¹⁴ osób.

Tak gwałtowny wzrost liczby mieszkańców pociągnął za sobą poważne konsekwencje. Wzrosła gęstość zaludnienia, a tym samym gęstość zabudowy, podczas gdy tereny uprawne stały się coraz mniejsze. Budowane domy są wygodniejsze i bardziej nowoczesne. Ludność autochtoniczna staje się mniejszością, a sprzedając grunty pod działki budowlane, zmuszona jest porzucić tradycyjne zajęcia rolniczo-hodowlane. Jednocześnie tworzą się nowe miejsca pracy w sektorze publicznym, prywatnym i nieformalnym.

¹³ Agoma 2009, s. 1.

¹⁴ Lare 2010, s. 75. Lare podaje liczbę 140 143 mieszkańców w 2004 roku. Jest to jednak liczba aproksymatywna. Przeprowadzony końcem 2010 roku spis ludności wykazał, że przewidywania co do wzrostu ludności były zawyżone. Szczegółowe wyniki spisu ludności nie zostały jeszcze opublikowane.

Należy podkreślić, że poza poszukiwaniem spokoju i bezpieczeństwa daleko od centrum miasta, główną przyczyną osiedlania się w Agoènyivé była dostępność ziemi i jej niska cena. Ludność autochtoniczna, która udostępniła tereny pod dzierżawę lub zakup, zaakceptowała zamianę gruntów rolnych w działki budowlane. Ziemi na sprzedaż nie brakuje, co sprawia, iż jej cena jest stosunkowo niska. Dla porównania, w końcu lat 80. XX wieku cena działki standardowej (30 x 20 m) w dzielnicach relatywnie oddalonych od centrum miasta wynosiła 10–15 mln franków CFA¹⁵, działka tej samej wielkości w centrum Agoènyivé kosztowała 1,2 mln franków CFA, a na obrzeżach miejscowości, 500–600 tys. franków CFA (a więc ponad dwudziestokrotnie mniej).

Zabudowa Agoènyivé nie jest oparta na jakimkolwiek planie urbanizacyjnym. O wyborze miejsca decyduje dostępność gruntu i możliwość jego zakupu, dlatego każdy buduje gdzie i jak może. Brak jest polityki społecznej i mieszkaniowej, co nie faworyzuje racjonalnego i spójnego zagospodarowania przestrzeni. W efekcie chaosu urbanizacyjnego zabudowie nie towarzyszy uzbrojenie terenu. W osiedlach oddalonych od centrum miejscowości brak jest wody bieżącej i elektryczności, nie mówiąc już o wywozie śmieci i budowie systemu kanalizacji. Można pokusić się o stwierdzenie, że rozwój Agoènyivé jest nie tylko gwałtowny, ale również anarchiczny.

Jeśli przyjmiemy, iż Agoènyivé jest po prostu dzielnicą „sypialnią”, istotną kwestią staje się problem dostępności do centrum. Lomé nie posiada sieci publicznej komunikacji miejskiej i dotyczy to oczywiście także przedmieść. Odległość 12 km do centralnego targowiska można przebyć drogą asfaltową samochodem w 20 minut, ale tylko w nocy. W dzień panują tu stale korki, mimo że kilka kilometrów trasy to droga czteropasmowa. Istnieją trzy rodzaje środków transportu publicznego: taksówki osobowe, taksówki bagażowe i motocykle-taxi. Pierwsze z nich służą do transportowania osób. Są to samochody pięcioosobowe lub mikrobusy. Kłopot jednak w tym, iż nie ma rozkładu jazdy i pojazd rusza tylko wtedy, kiedy zbiera komplet pasażerów. Do ok. 40 minut jazdy po zakorkowanych ulicach trzeba doliczyć więc 15–30 minut czekania.

W Lomé, od lat 90. XX wieku, zaczęły się cieszyć popularnością motocykle-taxi. Powszechnie uważa się, że wcześniej podobny środek transportu z powodzeniem został wprowadzony w Cotonou, stolicy Beninu i stamtąd został przeszczepiony do Togo, gdzie rozprzestrzenił się w szybkim tempie¹⁶. Praca motocykli-taxi jest niesformalizowana. Pracują one w dzień i w nocy. Potrafią dotrzeć do najbardziej niedostępnych zakątków miasta przedzierając się przez zakorkowane ulice. Cena przejazdu jest nieporównywalnie niższa niż taksówek. Nie trzeba również czekać na innych pasażerów. Problem jednak w tym, że motocykle-taxi nie są bezpieczne, siedzenie jest niewygodne i nie nadają się do transportu większych bagaży. W związku z tym na dłuższe dystanse podróżuje się zwykle taksówką lub bussem, na krótsze zaś można wynająć motocykl-taxi. Miejscowość Agoènyivé cieszy się więc dostępnością do miasta, mimo że transport bywa czasem bardzo utrudniony ze względu na brak ulic asfaltowych oraz wciąż zwiększającą się liczbę samochodów osobowych powodujących korki. Stopień tej dostępności zmniejsza się wraz z oddaleniem od centrum miejscowości ze względu na brak utwardzonych dróg.

¹⁵ 1 euro = 656 franków CFA (kurs stały).

¹⁶ Więcej zob. Aholou 2007, s. 233–250.

3. Izolacja czy otwarcie?

Proces rozwoju peryferii przypomina rozlewającą się wodę tworzącą coraz większą kałużę. Czy jest to jednak proces kontrolowany, w którym osiedlaniu się ludności towarzyszy rozwój infrastruktury, dróg dostępu, zaopatrzenia i komunikacji, czy też dynamika rozwoju miast afrykańskich uniemożliwia zorganizowaną kontrolę zajmowanego terytorium? Wydaje się, że szybki, niekontrolowany rozwój dzielnic peryferyjnych niesie z sobą niebezpieczeństwo rozerwania tkanki miejskiej i spowodowania „archipelagizacji” przestrzeni miejskiej, w efekcie której poszczególne dzielnice stają się niezależnymi, luźno ze sobą powiązаныmi centrami.

Wraz z głębokim, związanym z zamknięciem dużych zakładów przemysłowych kryzysem, widocznym w oficjalnym sektorze przemysłowym, dominującą rolę w Lomé przejął sektor nieformalny (70–80% ludności). Głównym zajęciem jest w nim handel. W miejscowości takiej jak Agoènyivé jest to głównie sprzedaż detaliczna w sklepach i na targowiskach oraz handel obnośny. Odległość, jaka dzieli podmiejskie miejscowości od ośrodków hurtowej dystrybucji towarów znajdujących się w centrum miasta (targowiska, port, granica państwowa itp.), przekładana jest na zysk. Kupując na przykład po cenie hurtowej na Wielkim Targu dziecięć kartonów papierosów i doliczając do tego koszty transportu osiąga się zysk, sprzedając towar detalicznie na paczki. Mało tego, kupując papierosy po cenie detalicznej, sprzedawczyni obnośna osiąga niewielki zysk sprzedając je na sztuki. Mieszkaniec dzielnicy peryferyjnej płaci u siebie za towar więcej niż w centrum miasta, ale odliczając koszty transportu i stracony czas może uznać ceny zakupów za korzystne. Choć wydawałoby się, że system ten nie może funkcjonować, bowiem prawie wszyscy mieszkańcy zajmują się handlem, respondenci odpowiadają, iż owszem, wszyscy sprzedają, ale każdy handluje innym towarem. W Agoènyivé, szczególnie wzdłuż drogi międzynarodowej, a także na poboczach ulic i skrzyżowaniach spotyka się liczne sklepy i stragany, a towarzyszy im handel obnośny. Ponadto, jak już wspomniano, główne targowisko miejscowości dostarcza bogaty asortyment produktów rolniczych. Są też liczne warsztaty krawieckie, fryzjerskie, stolarskie, mechaniki samochodowej. Zatem mieszkaniec Agoènyivé ma na miejscu wszystko, czego potrzebuje w codziennym życiu.

Przez długi czas ośrodki zdrowia i szkoły były głównymi jednostkami sektora usług na peryferiach miast afrykańskich. W Lomé w roku 2005 na 69 liceów ogólnokształcących, 25 istniało na peryferiach miasta. Inne usługi to rosnące w liczbę apteki (osiem w Agoènyivé) i stacje benzynowe, przy których działają sklepy. Na peryferiach Lomé działa sześć supermarketów. Ponadto, zapewnione są tu usługi bankowe z możliwością transferu pieniędzy. Mieszkańcy korzystają również z Western Union, którego agencje znajdują się w urzędach pocztowych¹⁷.

Ważną rolę w życiu gospodarczym peryferii odgrywają hotele oraz usługi restauracyjne. W samym Agoènyivé jest sześć hoteli. Poza skromną strawą sprzedawaną przez kobiety na rogach ulic, w punktach newralgicznych miejscowości spotkać można gospody, serwujące pożywienie głównie w porze obiadowej. Z posiłków korzystają przede wszystkim pracownicy pobliskich zakładów i urzędów, ponieważ przerwa obiadowa nie zawsze wystarcza, aby przez zakorkowane miasto przebić się na posiłek do domu. W Agoènyivé są też dwa komisariaty policji oraz stadion piłki nożnej, na którym odbywają się mecze o mistrzostwo kraju¹⁸.

¹⁷ Biakouye 2007, s. 163.

¹⁸ Biakouye 2007, s. 163–164.

Można by wnioskować, że Agoènyivé jest satelitarnym miastem rządzącym się własną dynamiką, wyrosłą z rodzących się potrzeb i własnych możliwości. Czy możemy mówić o „archipelagizacji” tej miejscowości? Niedawne zmiany w Lomé nie pozwalają odpowiedzieć pozytywnie na to pytanie. Okazuje się bowiem, że nie tylko Agoènyivé nie izoluje się od miasta, ale centrum miasta zbliża się do niego. W istocie rzeczy północna część miasta oddzielona od Agoènyivé koszarami wojskowymi i przez długi okres będąca strefą niezabudowaną (z wyjątkiem znajdującego się w jej centrum pałacu prezydenckiego), decyzją władz została przeznaczona na budowę nowych gmachów administracji państwowej i centrów usług finansowych. Planuje się przeniesienie w to miejsce siedziby rządu. Ponadto, w niewielkiej odległości od centrum Agoènyivé działają biura ubezpieczeń i finansów. Blisko znajduje się również uniwersytet. Tym samym Agoènyivé staje się coraz bardziej atrakcyjne, jako miejsce zamieszkania, a ponadto coraz bardziej włączone do przestrzeni miejskiej metropolii. Głównym atutem obecnego rozwoju w tym względzie jest dostępność terenów pod zabudowę. „Stare” centrum, o wysokiej gęstości zabudowy, pozbawione ważnych dla życia kraju instytucji, stanie się zmarginalizowane. Pozostanie jednak centrum komercyjnym ze względu na położenie blisko granicy z Ghaną, obecność portu i lotniska międzynarodowego.

Zakończenie

Rozwój miast afrykańskich jest bardzo dynamiczny, ale nie przebiega w sposób całkowicie kontrolowany. Przede wszystkim jest rozwojem przestrzennym, bowiem miasto zajmuje ciągle nowe obszary. Może on być spowalniany przez opór właścicieli ziemskich lub zakazy władz państwowych. Jest jednak nieunikniony i dodatkowo może być przyspieszony przez kryzys polityczny, tak jak to miało miejsce w przypadku Lomé. W mieście tym nie ma w zasadzie dzielnic bogatych, a bogactwo ocenia się na podstawie wielkości i splendoru posesji. Trudno natomiast mówić o bogactwie w odniesieniu do mieszkańców dzielnicy podmokłej lub uważanej za niebezpieczną. Natomiast coraz częściej mówi się o dzielnicach peryferyjnych jako o obszarach bogatych, ponieważ przyciągają one ludzi wykształconych i dobrze sytuowanych.

Przykład Agoènyivé pokazuje, że w pobliżu metropolii może spokojnie istnieć miejscowość o charakterze rolniczym. Niemniej, kiedy nadarzą się sprzyjające warunki, struktura wioskowa rozpada się, ziemia zostaje sprzedana na działki budowlane, powstaje zabudowa coraz bardziej zwarta i mnożą się usługi. Na miejsce homogenicznej wspólnoty rolników powstaje liczebnie coraz większa wspólnota ludzi pochodzących z miasta oraz wielu oddalonych regionów. Ludność autochtoniczna musi stopniowo zmienić rodzaj zajęć gospodarczych. Niektórzy jej przedstawiciele dorabiają się majątku na sprzedaży ziemi, budując mieszkania pod wynajmem lub inwestując w gospodarkę. W rzeczywistości wymieszanie ludności oraz stały kontakt z miastem nie sprzyjają „archipelagizacji”. W przypadku Agoènyivé sprawę komplikuje uprzywilejowane położenie na głównej osi komunikacyjnej kraju oraz bliskość planowanego nowego centrum administracyjnego. Dlatego już dziś uważa się tę miejscowość za jedną z dzielnic metropolii.

Bibliografia

- Agoma Blandine 2009, *Territoires et identités à Lomé (Togo). Processus de catégorisation, dynamiques spatio-résidentielles et logiques du lieu*, „Ressac”, Nr 2, s. 1, www.ressac.net/fr/articles/territoires.pdf, 24.11.2012.
- Aholou Cyprien Coffi 2007, *Proximité spatiale et diffusion des modes de vie: les taxis-motos de Cotonou et Lomé*, [w:] Gervais-Lambony Philippe, Nyassogbo Gabriel Kwami (red.), *Lomé. Dynamiques d'une ville africaine*, Karthala, Paris, s. 233–250.
- Biakouye Honoré Kodjo 2007, *Dynamique urbaine et mutations économiques et spatiales dans la zone péripérique nord de Lomé*, [w:] Gervais-Lambony Philippe, Nyassogbo Gabriel Kwami (red.), *Lomé. Dynamiques d'une ville africaine*, Karthala, Paris, s.151–167.
- Bureau Central du Recensement 2011, *Recensement général de la population et de l'habitat 2010. Résultat définitif*, Lomé, www.stat-togo.org, 20.01.2013.
- Garvais-Lambony Philippe 1994, *De Lomé à Harare: le fait citoyen. Images et pratiques des villes africaines*, Karthala-IFRA, Paris.
- Gayibor Nicoué L. 1997, *Histoire des togolais*, T. I: *Des origines à 1884*, Presses de l'Université du Bénin, Lomé.
- Hannerz Ulf 2006, *Odkrywanie miasta. Antropologia obszarów miejskich*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Lare Lalle Yendoukoa 2008, *Mobilités spatiales et dynamique des milieux périurbains: l'exemple du canton d'Agoènyivé, banlieu nord de Lomé*, „Recherches Africaines”, Nr 8, www.recherches-africaines.net/document.php?id=1549, 9.04.2013.
- 2010, *Recompositions spatiales et développement des activités économiques à Agoènyivé, banlieue Nord de Lomé*, [w:] Aloko-N'Gouessan Jérôme i in., *Villes et organisation de l'espace en Afrique*, Karthala, Paris, s. 75–93.
- Le Bris Emile 1998, *Les mécanismes de la péri-urbanisation à Lomé dans les années 1970*, [w:] Gayibor Nicoué i in. (red.), *Le centenaire de Lomé, capitale de Togo (1897–1997)*, Presses de l'Université du Bénin, Lomé, s. 329–340.
- Marie Alain 1987, *Espace, structures et pratiques sociales à Lomé. Études de cas*, [w:] Le Bris Emile i in., *Famille et résidence dans les villes africaines: Dakar, Bamako, Saint-Louis, Lomé*, L'Harmattan, Paris, s. 177–240.
- Pobłocki Kacper 2011, *Antropologia miasta – urbanizacja, przestrzeń i relacje społeczne*, „Lud”, T. 95, s. 69–91.